

ПЕДАГОГИКА. ФИЛОЛОГИЯ

Кулматова Ш.О.

**АРСТАНБЕК БУЙЛАШ УУЛУНУН ЧЫГАРМАЛАРЫН ҮЙРӨТҮҮНҮН
ТЕХНОЛОГИЯСЫ**

Кулматова Ш.О.

ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЯМ АРСТАНБЕКА БУЙЛАШ УУЛУ

Sh.O. Kulmatova

**THE TECHNOLOGY OF TEACHING WORKS WRITTEN BY
ARSTANBEK BUILASH UULU**

УДК:377:54/808.1

Бул макалада Арстанбек Буйлаш уулунун чыгармаларын үйрөтүүнүн технологиясы каралган.

Негизги сөз: тар заман, көркөм текст, маданий деградация, ык-усулдар, интерактивдүү окутуу, адабий эстетикалык, фольклор.

Арстанбек Буйлаш уулунун чыгармачылыгы да кыргыз адабияты боюнча окуу программасынын¹ «системалык курстун элементтерин ичине камтыган адабияттык окуу» курсунан орун алып, ага 2 саат бөлүнгөн. Орто мектептин VIII класстарынын окуу жүгүндө анын өмүрү жана чыгармачылыгын окутуудан тышкары «Тар заман» чыгармасы сунушталган. Мында адабият мугалими окуу программасынын талабы боюнча «Арстанбектин заман, мезгил, элдин эртеңи жөнүндө кабатырлануу менен ой жүгүртүүсүн, ырдын мааниси жана идеясын, «Тар замандын» көркөмдүк бөтөнчөлүгүн»² көңүлүн буруп, ушул жагдайда турган маселелерди окуучуларга жеткирүүнүн оптималдуу илимий-методикалык негизин табууга басым коюусу маанилүү. Практика көрсөткөндөй, жогоруда аталган ойлорду чыгарманын «ичинен таап», аны акындын чыгармачылыгы менен байланыштырып балдарга жеткирүү адабият сабагындагы башка акын-жазуучулардын чыгармачылыгын үйрөткөндөй эле салттуу талаптар болгондуктан, бир эсе жеңил көрүнгөнү менен эки сааттык убакыттын ичинде А.Буйлаш уулунун өмүр таржымалы менен чыгармачылыгында гана кездешкен уникалдуу өзгөчөлүктү балдарга жеткирүү бир эсе оор боло тургандыгын аныктоо анча кыйын эмес. Адабият мугалими Арстанбек Буйлаш уулунун чыгармачылыгын жана «Тар заман» чыгармасын окутууда салттуу ык-усулдарда, ошондой эле интерактивдүү сабактарда окутса боло тургандыгын алдын ала эскерте кетели.

Кыргызстанда инновациялык мүнөздө колдонулуп жаткан окутуунун интерактивдүү методдорун, ыкмаларын жана формаларын колдонуу менен кыргыз адабияты сабагында мурдатан пайдаланылып келе жаткан салттуу окутуу формаларын А.Буйлаш уулунун чыгармачылыгы менен «Тар заман» чыгармасын үйрөтүүгө чек коюлбайт.

¹ Караныз: Кыргыз адабиятынын программалары. Жалпы орто билим берүүчү мектептердин V-XI класстары үчүн: 3-басылышы. – Б.: «ТАС», 2003, 26-бет

² Кыргыз адабиятынын программалары. Жалпы орто билим берүүчү мектептердин V-XI класстары үчүн: 3-басылышы. – Б.: «ТАС», 2003, 26-бет

Ырас, окутула турган сабактардын формасын тандоо, тигил же бул сабакка артыкчылык берүү мугалимдин ошол сабактын формасында ишке аша турган мазмундун канчалык максатына жетишин аныктай билүү чеберчилигине жараша боло тургандыгын да эксперименттин жүрүшү ырастады. Арстанбек Буйлаш уулунун өмүр таржымалы менен «Тар заман» чыгармасын окутууда салттуу ык-усулдарды пайдалануу менен чектелүү мүмкүн эмес экендигин эсепке алсак, ар бир мугалим үчүн аталган акындын чыгармачылыгын окутууга өз алдынча мамиле кылуусу ачыкка чыгат. Биз талдоого алына турган проблема катары Арстанбек Буйлаш уулунун чыгармачылыгы менен «Тар заман» чыгармасын окутууда өзүбүз практикадан өткөргөн сабактардан келип чыккан жана чыгармачыл мугалимдер тарбынан толукталып колдонулган ык-формаларга токтолууну жана анда жетишилген ийгиликти сунуштоону туура көрүп отурабыз.

Ырас, биз тарабынан иштелип чыккан А.Буйлаш уулунун чыгармачылыгы менен «Тар заман» чыгармасына арналган сабактарга практик мугалимдер чыгармачылык кылганы менен бул багыттагы салттуу жана интерактивдүү окутуунун калыптанып калган жана иштелип чыккан формаларын пайдаланууда кандайдыр бир жалпылык сакталгандыгын эскерте кетели. Ошондой эле сабактар республиканын ар кайсы жерлеринде эксперименттен өткөндүктөн, жергиликтүү шартка ылайык болуп, андагы мугалимдин өз алдынча аракети, ар бир сабакка карата изденген мамилеси аркылуу толукталып, аларга белгилүү бир ык-усулдарда, окутуу формаларында өз ишмердүүлүгүн көрсөтүүгө шарт түзүп да турду.

Ал эми мындай көрүнүш адабият мугалиминин ар бир сабакта кылган чыгармачылык инновациялык ишмердүүлүгү менен окуу процессин байланыштырып, жалпы алганда, Арстанбек Буйлаш уулунун чыгармачылыгы менен «Тар заман» чыгармасын окутууда салттуу жана интерактивдүү усулдарга ээ иш чараларды Кыргызстан боюнча жүрүп жаткан жана бүтүн бир система катары көрүнгөн «А.Буйлаш уулунун чыгармачылыгын окутууга» арналган сабактардын цикли аркылуу жүзөгө аша турган концептуалдуу технологиянын бир бутагы катары кабыл алуу керектигин айкындады. Анткени, кыргыз адабияты предмети аркылуу А.Буйлаш уулунун чыгармачылыгына арналган сабактарда аткарылып

жаткан бул багыттагы иштер өлкөнүн билим берүү – илимий педагогикалык процессинде салттуу жана интерактивдүү окутуу концепцияларында натыйжа береби же жокпу деген түшүнүктөрдү практикалык иш чараларда эксперименттен өткөрүп көрүү кызыкчылыгы менен да шайкеш турган эле. Ошондуктан, биз тарабынан план-конспекти катары түзүлүп, практик мугалимдерге сунушталып жаткан А.Буйлаш уулунун чыгармачылыгын үйрөнүүгө карата иштелип чыккан сабактарды эксперименттен өткөрүүдө ар бир мугалим тарабынан аткарылып жаткан иштер – салттуу жана инновациялык окутуу жолдору, ык-усулдары менен менен жүзөгү ашырылып, жаңычыл катары көрүнгөнү сабактагы чыгармачыл ишмердүүлүк аркылуу ишке ашырылган салттуу жана интерактивдүү окутуунун ык-усулдары – чыгармачыл мугалимдердин жеке өзүнө гана таандык чыгармачыл аракети болбостон, жалпы педагогикалык процесске сунушталган, коомдук-социалдык талаптарга карата жаңычылдыкка бет алган изденүү багытын, чыгармачыл мамилесин билдиргендик да болуп саналды.

Кыргыз адабияты предметинде Арстанбек Буйлаш уулунун чыгармаларын салттуу жана интерактивдүү окутуунун технологиясын иштеп чыгууда салттуу усулдарды чектебей туруп, аларды инновациялык иш чаралар менен толуктоого карата аракеттер да көрүндү. Ошондой эле, анда өтүлгөн сабактардын негизинде жаралган усул жана ыкмаларды аны өтүп берген жеке мугалимдин чыгармачыл аракет катары чектебестен, же болбосо кыргыз адабияты мугалимдеринин бир класста, А.Буйлаш уулунун чыгармачылыгын үйрөтүүдөгү кыргыз адабияты предметинин ичиндеги окутууну уюштуруу маселелери сыяктуу бир жактуу албастан, аларды окуу процессиндеги мазмун менен форманын табылгасы, коомдук талаптарга ылайык жаңылоого багыт алган мыйзамченемдүүлүк катары баалоо зарылдыгы турат. Анткени, педагогикалык процессте жүрүп жаткан жаңычыл кубулуштардын баары бири-бири менен жана мурдагы салттуу түшүнүктөр менен тыгыз байланышта аракетке келген, учурдун маанилүү кырдаалдары аркылуу окутуу иштериндеги жаңыланууга милдеттүү болгон кубулуштар экендигин эсепке алсак, анда адабият сабагындагы салттуу окутуу ык-усулдары менен интерактивдүү окутууну айкалыштыруу мыйзамченемдүү, коомдук зарылдыктан келип чыккан, аларды ар бир окуучунун билимин өркүндөтүү максатына оптималдуу жол-жобо издөө менен байланышты түзө ала турган маселелер экендиги ачык байкалат.

Азыркы мезгилде кыргыз адабиятын интерактивдүү окутуу иштери, б. а. А.Буйлаш уулунун өмүрү, чыгармачылыгына арналган сабактар окутуу методдорун колдонуу жагынан учурдагы билим берүү процессин демократиялаштыруу, гумандаштыруу, окуу процессине карата мугалимдин мамилесин өзгөртүүгө кеңири жол ачып берди. Анда А.Буйлаш уулунун өмүрү, чыгармачылыгына арналган сабактар негизинен кыргыз адабиятын окутууну инновациялоо иштери менен тыгыз байланышта болуп, жалпысынан өнүккөн өлкөлөрдө

кеңири колдонулуп жана натыйжага ээ болуп жаткан интерактивдүү окутуу усулдарына ориентир кылуу зарылдыгын көрсөттү. Тактап айтканда, азыркы мезгилдеги билим берүүдөгү улуттук кризистен чыгуу үчүн өнүккөн өлкөлөрдө пайдаланылып жаткан инсанга багыттап окутуу сыяктуу жаңычыл педагогикалык концепциясын кыргыз адабияты предметинде жана А.Буйлаш уулунун өмүрү, чыгармачылыгына арналган сабактарында колдонуу маселесин алдыга коюп, бул мугалимдин жеке чыгармачыл демилгесинин коштоосунда турган, реалдуу турмушта болуп жаткан дүйнөлүк окуу процессине таянуудан, өнүккөн өлкөлөрдүн билим берүү системасындагы жетишкендиктерге ориентир кылуудан пайда болгон ык-усулдарды колдонуу, б. а. келечек муундарга учурдун талабына туура келе тургандай билимге каныктыруу маселелеринен ишке ашырууну көздөдү.

Мындан тышкары Кыргызстан дүйнө элдерине дарбазасын кеңири ачкан мамлекет болуп калгандыктан, кыргыз жаштарын дүйнөдөгү бардык элдер менен тыгыз байланышып иштөөгө, дүйнөнүн бардык жерлеринде билим алууга, алардын окуу процессине ориентир кылып иш алып барууга коомдук талаптарды аткарууга мүмкүнчүлүк түзүп отурат². Мындай көрүнүш өлкөдөгү билим алууга карата коомдук талаптарды гана айкындабастан, улутка мүнөздүү адабият сыяктуу предметте да билим берүү формаларын, окутуу ыкмалары менен усулдарын коомдук-социалдык шартка ылайык толугу менен жаңылоону талап кылса, сырттан келген ар кандай кубулуштардын таасири менен өзгөрүп жаткан маданий деградацияга туруштук берүүчү адабий-эстетикалык табитти калыптандыруучу социалдык шарттарды адабий чыгармалар аркылуу “иштеп чыгуу” - окутуу процессинде мурда активдүү колдонуп жаткан кээ бир салттуу ыкмаларды, усулдарды, ал тургай окутуу формаларын түп-тамырынан өзгөртүүнү талап кылууда. Мында мурдатан окуу процессине колдонулуп келген сабакты “башкаруунун формаларын” – уюштуруунун башкаруучулук-командалык ыкмаларын жаңы социалдык-педагогикалык кырдаалга карата жаңылоо, турмуштан алыстап калган, ийкемсиз окутуу формаларынын ордуна жаңыларды интерактивдүү ык-усулдарды пайдалануу иш тажрыйбаларын өткөрүү зарылдыгын айкындап койду.

Эгер балдардын эсинде толук калуусун туура деп тапса, адабият мугалими окуучулардын дебатын - өзү ара талашып-тартышуусун уюштурганы таасирдүү орунду ээлейт.

Мында мугалим жетекчиликке ала турган көз караш - А.Буйлаш уулунун таланты ар түрдүү, чы-

¹ Байгазиев С. Окутуунун интерактивдик методу.- Б., 2004, 12-бет.

гармачылыгы көп тармактуу экендигин, анын чыгармалары жанрдык жана мазмундук жактан бай жана көркөмдүгү терең балдарга жеткирүү - акындын дүйнө таанымнын көп түрдүү табиятын

негизинен өзү жашаган доор, андагы карапайым калктын турмуш-тиричилиги, социалдык ал-абалы менен тыгыз байланышта болгондугун, өз Мекени, жери, Ата-журту жөнүндөгү ой толгоолорун “Тар заман” башында турган ырларына батыргандыгын ачып берүү болуп саналат.

Ошондой эле окуган да, уккан да адамды кайдыгер калтырбастыгын, өз мезгилинде ушул өзгөчөлүгү менен угуучулардын купулуна толуп, аны тыңдагандар зор канааттануу алгандыгын талкууга алып чыкканы маанилүү. Ошону менен катар Арстанбектин «Тар заманына» талдоо жүрүп жаткан маалда мугалим окуучуларга слайд аркылуу акындын өзүн көрүп, ырларын өз оозунан угуп калган замандаштарынын эскерүүлөрүнөн үзүндүлөрдү келтирип, анда акындын үнү мукам, сөзү кооз жана көркөм, аткаруу чеберчилиги бөтөнчө болгондугун, күү аткарып, комуз чертүү жагынан кыргыз баласын алдына чыгарбагандыгын атасынын өз оозунан уккан Талип Байболот уулунун эскерүүсүнөн, же ошол эле Талип молдонун Арстанбекке алгач Соң-Көлдөн жолуккандыгын, айрыкча «Тар заманды» аткарганда тыңшоочулардын жалпы ыйлап отуруп уккандыгын, анын ошол мезгилдеги жаш өспүрүм Талип молдонун балалык сезимине катуу таасир калтыргандыгын, натыйжада «мурун-сонду далай эле ырчыларды көрдүм, далай эле ыр уктым, бирок Арстанбектин ырындай кыябын келтирип ырдаган татыктуу ырларды уга алган жокмун»¹. Же болбосо слайдга Арстанбектин ырчылык дарамети, чеберчилиги өнөрлөштөрү тарабынан да жогору баалангандыгын Жеңижок ага жолугуп, улуу акындын ырчылык өнөрү жөнүндө баа берген төмөнкү саптарын да киргизсе болот:

Көл башы экен Каркыра,
Көркөмдүү ырчы бар тура,
Оттой жанып көздөрү
Ой, акылы шар тура² -

Ошондой эле Тоголок Молдо Арстанбектин чыгармачылыгына урмат көрсөтүп, калк арасындагы чыгармаларын аздектеп жыйнап, иликтеп, акындын нуска сөздөрүн баалап, муундан-муунга калгыдай, көөнөрбөс калк мурасына айлангандыгына салым кошкондугун, Осмонкул Бөлөбалаев Арстанбектин чыгармаларына акыл, нуска маани толгондугун, мазмуну терендигин, көркөм сөзгө чебердигин «улаштырып сүйлөсө, оозунан шекер чубуруп» куюлушкан ыр түзүү чеберлигин, уйкаштыкты жаратууга устаттыгын белгилеген ойлорун да слайдга кошсо болот. Калык Акыевдин эскерүү-

лөрүндө чагылган анык даанышман ырчылыгы, өткөн менен келечекти таасын байланыштырып айткан ойчулдугу да слайдда камтылып, А.Буйлаш уулунун акындык чыгармачылыгына алгачкылардан болуп кайрылган адабиятчы Тазабек Саманчиндин «ыр чыгаруу чебердиги жагынан өзүнө доордош акындардын баш үлгүсү»³ катары мүнөздөгөн көз карашы да балдарга слайд аркылуу сунушталышы керек.

Адабият мугалими А.Буйлаш уулунун «Тар заман» чыгармасына талдоо жүргүзүүдө аны кыргыз тарыхына байланыштырганы туура, б. а. аталган чыгарма акын жашаган доорду, өз заманын, андагы коомдук-социалдык турмушту, ошол мезгилдин жашоо-тиричилигиндеги ал-абалды баяндап жаткандыгын, шарттуу алганда чыгарма ар кандай мазмундагы акыл айтуу санатынын жыйындысынан тургандыгын, ошондой эле анын өзүнү таандык обону, комуз күүсү, аткаруу манерасы, кайрык-кайталоолору бар экендигин айтып берүүгө тийиш. Форма жагынан дидактикалык чыгармага окшоп турганы менен «Тар заман» өз алдынча жанрдык өзгөчөлүккө ээ болуп, эл арасында «кара ыр» аталганын, б. а. чыгарма санат, терменин чегинде калбастан, мазмуну, камтыган объектиси кенири планга өтүп, замана-заңы ылайыкташып, калктын келечеги талдоо жүргүзгөн сыяктанган көрүнүштөргө ээ - коомдук-социалдык маселелерди козгоп, терең ой жүгүртүшү менен айырмаланганы да талдоого алынууга милдеттүү. Ал Чыгыш адабиятына мүнөздүү Асан Кайгынын философиялык мазмундагы ой толгоолоруна үндөшүп, «поэтикалык толгоо же толгонуу деп атоо чыгарманын ички манызына, мазмунуна туура келет»⁴.

Колдонулган адабияттар:

1. Байгазиев С. Окутуунун интерактивдик методу.- Бишкек, 2004, 12-бет.
2. Кыргыз адабиятынын программалары. Жалпы орто билим берүүчү мектептердин V-XI класстары үчүн: 3-басылышы. – Б.: «ТАС», 2003
3. Кыргыз адабиятынын программалары. Жалпы орто билим берүүчү мектептердин V-XI класстары үчүн: 3-басылышы. – Б.: «ТАС», 2003
4. Кебекова Б. Арстанбек (адабий мүнөздөмө). – Китепте: Арстанбек. – Бишкек, 1994
5. Кебекова Б. Арстанбек Буйлаш уулу.– Китепте: Кыргыз эл ырчыларынын тарыхынын очерктери. I китеп. – Бишкек, «Турар».
6. Саманчин уулу Т. Арстанбек. // Советтик адабият жана искусство, 1941, № 6.

¹ Үзүндү алынды: Кебекова Б. Арстанбек (адабий мүнөздөмө). – Китепте: Арстанбек. – Бишкек, 1994, 4-бет.

² Үзүндү алынды: Кебекова Б. Арстанбек (адабий мүнөздөмө). – Китепте: Арстанбек. – Бишкек, 1994, 5-бет.

³ Саманчин уулу Т. Арстанбек. // Советтик адабият жана искусство, 1941, № 6, 90-бет.

⁴ Кебекова Б. Арстанбек Буйлаш уулу. – Китепте: Кыргыз эл ырчыларынын тарыхынын очерктери. I китеп. – Бишкек, «Турар», 332-бет.

Рецензент: к.пед.н. Карамендеева Ч.